

Die tyd van die triekster: *identiteit* in enkele hedendaagse Afrikaanse prosatekste

P. John
Skool vir Tale
Nelson Mandela Metropolitan University
PORT ELIZABETH
E-pos: phjohn@webmail.co.za

No damn cat, and no damn cradle.

Cat's cradle – Kurt Vonnegut

Abstract

The time of the trickster: *identity* in selected contemporary Afrikaans prose texts

This article focuses on the various ways in which “identity” figures in Afrikaans novels from 1996 to 2006, particularly with reference to the way in which diasporic displacement and death can be connected to the problem of identity. The various options that are identified in the texts are connected by means of the structuralist idea that meaning is produced as “a system of differences with no positive terms”. The figure of the trickster, as it appears in one novel from this time, namely “Niggie” by Ingrid Winterbach, is used as heuristic framework for the study, and as a provisional way understanding the production of the variety of identity options in the novels.

Opsomming

Die tyd van die triekster: *identiteit* in enkele hedendaagse Afrikaanse prosatekste

Hierdie artikel fokus op die verskillende vorme waarin “identiteit” figureer in Afrikaanse romans gepubliseer vanaf 1996 tot 2006, spesifiek soos hierdie vorme verband hou met geografiese verplasing en die dood. Die verskillende opsies wat in die romans geïdentifiseer word, word met mekaar in verband gebring met behulp van die strukturalistiese idee dat betekenis geproduseer word in “’n stelsel verskille met geen positiewe terme nie”. Ver-

der word die figuur van die triekster gebruik, soos dit in een roman uit hierdie tyd verskyn, naamlik "Niggie" deur Ingrid Winterbach, as 'n heuristiese hulpmiddel om die generering van die verskillende opsies te identifiseer en voorwaardelik te verklaar.

1. Inleiding

Dit is maklik om met 'n vooraanstaande literatuurkritikus soos Henriette Roos saam te stem wanneer sy in haar oorsig oor die Afrikaanse prosa van 1997 tot 2002 in die derde deel van *Perspektief en profiel* betoog dat "... die Afrikaanse letterkunde juis inderdaad die identiteitskonsep sentraal gestel het in die afgelope periode van globale onsekerhede en post-koloniale twyfel" (Roos, 1998:59). Dat die idee van *identiteit* inderdaad vir baie Afrikaanse skrywers en kritici belangrik geword het, spreek vanself as daar na die letterkunde en die kritiek van die afgelope dekade of wat gekyk word, veral as die term in 'n alledaagse of vulgêre sin van die woord begryp word, en dus "on-literêr" benader word.

Die belangrikheid van die identiteitskwessie in sy vele gedaantes en belangstelling daarin, spreek onder meer uit tesse soos dié van Wasserman (2000) en Visagie (2004), en artikels soos De Villiers (2003), Reddy (2005) en Van Zyl (2006). Die polemieke wat meer onlangs ontstaan het oor die wenslikheid en sinvolheid van 'n benadering tot letterkunde wat die klem plaas op die "terapeutiese werking" van tekste, kan ook gelees word as 'n aanduiding dat denke oor die identiteitsbegrip in die een of ander vorm gepaard gaan met 'n bepaalde dringendheid (vgl. Van Coller, 2005; John, 2006; Van Coller & Strauss, 2006).

Die onderhawige artikel is 'n poging om 'n bydrae tot hierdie gesprek te lewer, ofskoon daar nie met stelligheid beweer kan word dat die begrip van *identiteit* wat in die artikel aan bod kom, verband hou met die identiteitsbegrip(pe) wat deur die verskeie deelnemers aan die gesprek gebruik word nie. Dit mag wees dat die benadering wat hier gevolg word, eerder beteken dat die verbandlegging tussen die begrip en letterkunde geproblematiseer word. As dit beteken dat die artikel nie 'n bydrae maak tot die gesprek rondom identiteit as sodanig nie, is die hoop dat dit 'n bydrae maak tot insig in bepaalde aspekte van die hedendaagse Afrikaanse prosa.

2. *Niggie* se droom as "model"

As oriëntasiepunt word 'n passasie uit 'n teks gebruik wat miskien nie met die eerste oogopslag met die idee van *identiteit* verband hou

nie, naamlik die eerste toneel in Ingrid Winterbach se roman *Niggie* (2002). In hierdie teksgedeelte word vertel oor die droom wat 'n ou man gehad het:

Hy het gedroom, sê die boer, van die triekstervrou – hy het altyd gedink dit is 'n man, maar in die droom was dit 'n vrou. Daar was 'n klomp mense rondom die dorpskerk vergader. Hy het niemand herken nie. Toe sien hy die vrou wat hy ken. Haar hare is rooi, haar gesig witgepoeier en sy dra 'n verehoedjie. Hy kan nie begin, sê die boer, om die aanvalligheid van daardie hoedjie te beskryf nie. Dit was sag soos die vlerke van 'n berg-haan. Met die flits van blougroen lig daarin. Hy en die vrou beweeg mettertyd weg van die mense, na 'n kamer met 'n bed toe. Toe dit blyk dat dit tyd vir saamlê is en hy strek sy arms na haar uit, toe is daar skielik in haar plek 'n wildvreemde man, en sý lag buite op die stoep. Toe weet hy, dit was die triekster. (Winterbach, 2002:7-8.)

Die uitgangspunt van hierdie artikel is dat hierdie droom gelees kan word as 'n “kodering” of “kodifisering” van die manier(e) waarop Afrikaanse skrywers die afgelope paar jaar met die begrip *identiteit* gewerk het. Dié uitbeelding word dus gesien as een van die mees kriptiese of pregnante vormgewings aan 'n bemoeienis waarmee Afrikaanse skrywers die afgelope paar jaar worstel – dié te make met *identiteit*, soos dit in die kritiek benoem is. Die gangbaarheid van so 'n benadering hou verband met die mate waarin gedemonstreer kan word hoe die toneel, en die uitleg daarvan, verband hou met aspekte van die tydgenootlike Afrikaanse prosa, of help om hierdie aspekte beter te verstaan.

Die keersy hiervan is dat hoe hoër die graad van gangbaarheid van hierdie benadering, des te meer word die beeld en die idee van die triekster rigtinggewend vir denke oor identiteit in Afrikaans. In die mate waartoe dit die geval is, word die trieksterfiguur die “model” vir denke oor identiteit in Afrikaans.

Wat so 'n situasie beteken vir die manier waarop daar tot dusver oor identiteit deur Afrikaanse kritici gedink is, is 'n vraag wat verdere aandag verg, en wat hopelik deur die onderhawige artikel aan die orde gestel sal word. Dit is 'n benadering wat probeer om die identiteitskwessie vanuit 'n literatuur-interne hoek te benader en is dus ook 'n uitdaging aan literatuurkritici wat dit nodig vind om aansluiting te vind by literatuur-eksterne teorieë en dissiplines vir die bestudering van letterkunde, soos byvoorbeeld in die geval van die sogenaamde identiteitspolitiek. Die basiese idee is om uit te kom by 'n punt waar die pas aangegee word deur die literêre teks en tradisie,

en nie die een of ander literêr-vreemde of selfs literêr-onvriendelike diskoers of dissipline nie. Dit is 'n benadering wat uitgaan van 'n bewussyn van 'n diepliggende krisis in die bestudering van letterkunde.

Die belangrikste vertrekpunt met betrekking tot die droomtoneel in *Niggie* is die verskillende verhoudings of modusse wat in die droom onderskei kan word. Hierdie modusse staan in 'n noue verband met die idee van die triekster, 'n figuur wat regoor die wêreld verskyn in die mondelinge tradisies van 'n groot verskeidenheid bevolkings. In hierdie tradisies word die triekster by uitstek geassosieer met verskillende fasette van identiteit, of meer presies, van syn of bestaan. In haar studie van die Heitsi Eibib/Heiseb-tradisie wys Sigrid Schmidt byvoorbeeld dat die Heitsi Eibib-triekster 'n tweeledige aard vertoon: aan die een kant tree hy op as 'n ernstige skeppersgod, dit wil sê as die basis van identiteit en bewussyn. Aan die ander kant is hy 'n onnutsige vabond wat in allerlei penaries beland en deur allerlei skelmstreke oorleef. In hierdie tweede, speelse gedaante tree hy op as model vir die individu wat sy/haar weg deur die beproewings van die wêreld moet vind deurdat hy 'n beeld van 'n soepel kreatiwiteit en aanpasbaarheid bied (Schmidt, 1995).

By die voorstelling van die triekstervrou in *Niggie* val die klem veral op twee elemente. Die mees voor die hand liggende een het te make met die geslagsverandering wat die triekstervrou ondergaan. Hierdie modus is redelik onproblematis en kan maklik as 'n verhouding tussen aanwesigheid en afwesigheid voorgestel word, of dan tussen identiteit en die verlies daarvan. Die verhouding kan ook benoem word met die woord, *omkering*, wat verwys na 'n proses of fenomeen waar 'n element omslaan in sy teenoorgestelde. Of so 'n verhouding in verband gebring kan word met die proses van heling waarna sommige literatuurkritici verwys, is 'n ope vraag. Wat wel met stelligheid gesê kan word, is dat heling wel 'n soort transformasie impliseer, naamlik vanaf traumatiese onheelheid na heelheid. Of die transformasie wat met die helingsproses geassosieer word, so radikaal is as die geslagsverandering van die triekstervrou, is waarskynlik iets wat die kritici wat binne die helings- en terapediskoers werk, sal kan uitklaar.

Meer problematis is die tweede element of modus wat uit die droomtoneel in *Niggie* onderskei kan word en wat verband hou met dit wat die boer as die belangrikste element in sy droom beskou, naamlik die verehoedjie wat die triekstervrou dra. Hier is dit duidelik dat dit nie die hoedjie as sodanig is wat die boer hoog aanskryf nie, maar die *glinstering* op die vere waaruit die hoedjie bestaan. Die

verband tussen hierdie element of voorstelling en die identiteitsbegrip is nie voor die hand liggend nie. Een manier om na hierdie glinstering te kyk, is om dit te sien as 'n variant, 'n fyner vorm van die geslagsverandering van die triekstervrou. Die glinstering kan dan ook verstaan word met verwysing na 'n verhouding tussen aanwesigheid en afwesigheid, maar dan as 'n gedurige wisseling of onophoudelike ossilering tussen dié twee terme of teenoorgesteldes, en nie as 'n eenmalige of eenvoudige omkering nie. Nog 'n manier om dit te verstaan, sou wees as 'n voorstelling van 'n hele reeks opsies wat geproduseer of gegenereer word. Die glinstering dui dan op die veelheid van hierdie opsies, asook op die vervlietende en kortstondige aard van die verskillende opsies.

Indien hierdie benadering vreemd voorkom, kan dit in verband gebring word met die strukturalistiese beginsel van *verskil*, waar betekenis die resultaat is van 'n stel verhoudings geproduseer of gegenereer deur 'n basiese opposisie – die bekende “stelsel verskille met geen positiewe terme”. 'n Goeie voorbeeld van so 'n benadering is dié van Couliano, wat denke oor verskillende aspekte van die Christus-tradisie volgens hierdie strukturalistiese beginsel gekarteer het (Couliano, 1992). Die uitgangspunt van hierdie soort studie is dat die menslike konseptuele vermoëns nie anders kan as om op so 'n manier te werk nie. Die vertrekpunt in die artikel is dat hierdie uitgangspunt 'n goeie basis bied vir 'n perspektief op die manier waarop Afrikaanse identiteit, of dan, identiteit wat met Afrikaans verband hou, in die kontemporêre Afrikaanse prosa neerslag gevind het.

'n Proviso wat by alle strukturalisties-geörienteerde studies geld, is dat die samestelling van die stelsel verskille en die gepaardgaande gevolgtrekkings deur die samestelling van die studiekorpus beïnvloed kan word. In hierdie geval deur die toevoeging van nog 'n teks, byvoorbeeld. So 'n teks moet dan egter uit dieselfde tydperk kom as die ander tekste waarop die artikel fokus, naamlik tussen 1996 en 2006.

3. Merkers van onstabiliteit en identiteitsversteuring

Saam met die verbandlegging tussen die droomtoneel in *Niggie* en die identiteitsbegrip kom die implikasie dat daar 'n groot mate van onstabiliteit gepaard gaan met die identiteit wat ter sprake is. Een van die vertrekpunte van die artikel is dan ook dat so 'n onstabiliteit inderdaad met die huidige stand van Afrikaanse identiteit geassosieer word. Indien die verbandlegging gangbaar is, dui dit op 'n toestand waar uiterstes verraderlik saambestaan in denke oor

Afrikaans en identiteit – uiterstes van hoop en wanhoop, geleentheid en gevaar, groei en agteruitgang, en andere. Waarop dit ook dui, is die moontlikheid van uiterstes wat in mekaar of in die teenoorgestelde omslaan, asook waar hierdie proses van omkering onophoudelik en teen 'n vinnige tempo plaasvind.

Of daar in so 'n situasie nog sprake kan wees van identiteit, is 'n ope vraag wat vra om toeligting deur kritici wat werk met die idee van identiteit in letterkundige tekste. Om so 'n situasie van onstabiliteit te onderskei, is nie om te sê dat dit negatief is nie, aangesien die teenoorgestelde ook waar kan wees, naamlik dat hierdie onstabiliteit eerder dui op 'n situasie van maksimum kreatiwiteit, van 'n letterkunde waarin die maksimum moontlikhede of variante geaktiveer en beproef word. Een van die doelwitte met hierdie artikel is om soveel moontlik van hierdie variante te identifiseer, soos dit in die prosa gerealiseer is.

'n Relatief vroeë voorbeeld van so 'n saambestaan van uiterste teenstellings wat nie in die artikel ter sprake kom nie, maar wat wel 'n aanduiding is van die wydverspreidheid van die “sindroom”, is reeds onderskei en beskryf in 'n lesing van Karel Schoeman se *Verkenning* (1996). As deel van 'n poging om die konsep van *abjeksie* toe te pas op Karel Schoeman se *Verkenning* word klem gelê op die aanbieding van die Suid-Afrikaanse landskap in hierdie roman, as “... tegelyk 'n landskap van skoonheid, verwondering en ekstase én 'n landskap van bedreiging, geweld, vrees en die dood” (John, 2002:178).

Hierdie intense saambestaan van teenoorgesteldes in *Verkenning* kan ook beskou word as 'n merker van die geladenheid en onstabiliteit geassosieer met benaderings tot identiteit in die onlangse Afrikaanse prosa, of dan as 'n resultaat van die intensiteit wat met denke oor identiteit gepaard gaan. 'n Aantal ander sulke merkers wat met 'n strak teenstelling tussen aanwesigheid en afwesigheid verband hou, kan ook redelik maklik in die onlangse prosa onderskei word.

Een van die mees opmerklike ontwikkelings in die onlangse Afrikaanse prosa kan teruggevoer word na die onlangse Suid-Afrikaanse sosiale geskiedenis, naamlik die stroom emigrante wat Suid-Afrika om 'n verskeidenheid redes verlaat het. Hierdie proses vind op so 'n skaal plaas dat daar al daarna verwys is as 'n Afrikaanse “diaspora”. In die prosa registreer hierdie proses in die vorm van romans waar die gebeure waaroor vertel word buite die grense van Suid-Afrika plaasvind, oftewel waar die karakters en gebeure waar-

oor vertel word na die buiteland verplaas is. Ofskoon sulke geografiese verplasings voorheen neerslag gevind het in die prosa, was dit nie op die skaal wat nou die geval is nie.

Voorbeelde in die onlangse Afrikaanse roman sluit die volgende in: *Die ryk van die rawe* deur Jaco Fouché (1996), *Ek stamel ek sterwe* deur Eben Venter (1996), *Lente in Beijing* deur Francois Loots (2003), *trips* deur Manie de Waal (2003) en *Moltrein* deur Dan Roodt (2004). 'n Teks soos *Twee vroue* deur Elsa Joubert (2002) kan ook tot hierdie reeks gereken word, ofskoon dit gaan oor geografiese verplasings in die verlede, en nie die onlangse hede nie. Dit is waarskynlik op hierdie reeks tekste wat Roos se opmerking slaan in haar reedsgenoemde oorsig wanneer sy verwys na die onlangse prosa as gekenmerk deur 'n "uitbeweeg na groter ruimtes, buite Afrika" (Roos, 1998:86).

Ook tekste wat in die buiteland afspeel en waarin daar nie Afrikaanse karakters optree nie, kan waarskynlik as verwant aan hierdie groep tekste beskou word, soos Eben Venter se *My simpatie*, *Cerise* (1999) en Tom Dreyer se *Equatoria* (2006). Vroeëre tekste waarin 'n soortgelyke verplasing voorkom, is *By fakkellig* deur Karel Schoeman (1966), *Die kremetartekspedisie* deur Wilma Stockenström (1981) en *Die jaar nul* deur P.J. Haasbroek (1986). 'n Spesiale geval van geïntensiveerde interne verplasing is te vinde in Jaco Botha se *Miskruier* (2005) waar die hoofkarakter in 'n tronk beland, met 'n lewenslange vonnis.

Ofskoon dit ook in 'n mindere of meerdere mate die geval is by sommige van bogenoemde tekste, gaan die topos van geografiese verplasing in veral twee tekste uit hierdie tyd gepaard met 'n komplekse struktuur van aan- en afwesigheid in ander vorme, asook variasies van ander aspekte wat in die genoemde tekste voorkom. Hierdie twee tekste is *Die buiteveld* deur John Miles (2003) en *Agaat* deur Marlene van Niekerk (2004). Geografiese verplasing na die buiteland speel in albei hierdie tekste 'n belangrike rol, maar wat hierdie twee tekste laat uitstaan, is uitbeeldings van identiteit waarin die aanwesigheid-afwesigheid-spanning in unieke intense vorms neerslag vind.

In Miles se *Die buiteveld* hou die teenstelling tussen aan- en afwesigheid verband met die identiteitsverlies en -wisseling van die hoofkarakter, Smerski/Jurgens Jurie (JJ) de Villiers. Hierdie karakter begin sy lewe as Jurgens Jurie (JJ) de Villiers, maar ondergaan dan 'n traumatiese ervaring in die grensoorlog, waarna hy die identiteit van Smerski aanneem, met die hulp van 'n vrou, Teresa. Hy herwin

egter sy oorspronklike identiteit nadat hy 'n verhouding met nog 'n vrou, Isabel, aanknoop, en na Suid-Afrika terugkeer.

In Van Niekerk se *Agaat* staan 'n vergelykbare ekstreme vorm van identiteitsverlies en -verkryging in die kern van die roman, naamlik dié wat betrokke is by die verhouding tussen die sterwende Milla de Wet wat onbeweeglik en stom op haar sterfbed lê, en haar bedienende, Agaat Lourier, met wie sy probeer kommunikeer. Terwyl die identiteitsverlies en -herverkryging in *Die buiteveld* met een individu geassosieer word, is twee figure dus betrokke in *Agaat*. Milla, in haar toestand van totale kommunikatiewe verlies, staan vir die verlies van identiteit, terwyl Agaat geassosieer word met 'n proses van identiteitsverkryging of -verwerwing. 'n Groot deel van die roman word afgestaan aan 'n voorstelling van die opvoedingsproses waaraan Milla Agaat onderwerp het; waartydens sy Agaat so te sê 'n identiteit "geskenk" het.

Die identiteitsverlies en -verwerwing in *Die buiteveld* aan die een kant en die verlies van die kapasiteit om te kommunikeer in *Agaat* asook Agaat se opvoedingsproses aan die ander kant, kan albei beskou word as variante van die teenwoordigheid-/afwesigheid-teenstelling. Duideliker merkers dat *identiteit* in die sentrum staan van 'n intense en diepgaande bemoeienis in die Afrikaanse prosa, is moeilik voorstelbaar.

In ten minste twee ander onlangse tekste is sagter realiserings van 'n soortgelyke struktuur met betrekking tot identiteit onderskeibaar, veral teen die agtergrond van die strak teenstellings in *Die buiteveld* en *Agaat*. In die eerste teks, Eben Venter se *Horrelpoot* (2006), is die bekende topos van geografiese verplasing in 'n omgekeerde vorm teenwoordig in die Marlouw-figuur wat vanaf Australië na Suid-Afrika (eerder as andersom, soos in die ander tekste) kom, om Koert, sy suster se seun, te kom haal. Koert het agtergebly op die familieplaas, Ouplaas. Marlouw ontdek hier 'n situasie van algehele agteruitgang waar 'n totaal verworde Koert soos 'n koning oor 'n klomp mense heers wat op hom parasiteer. Die roman eindig met die apokaliptiese sterfte van Koert en Marlouw se terugkeer na Australië. Soos in *Agaat*, is die afwesigheid-teenwoordigheid-paar in *Horrelpoot* dus oor twee figure versprei.

Die mees gedempte realisering van hierdie struktuur van afwesigheid en aanwesigheid is te vinde in A.M. Louw se *Vos* (1999). *Vos* is nie deel van die groep tekste waarin 'n beweging na of van die buiteland 'n rol speel nie, behalwe as onder beweging of verplasing ook 'n beweging na 'n "ander" wêreld verstaan kan word, dié van die

demoniese en die bo-aardse, soos inderdaad in *Vos* voorkom. Die struktuur van identiteitsverlies en -verwerwing is ook heelwat minder strak geteken in hierdie roman. In *Vos* ondergaan die boer, Hendrik Vos, 'n gedaanteverwisseling wannee hy 'n pakt met 'n duiwelagtige entiteit aangaan, sodat dié hom moet help om sy boerdery te laat floreer. Die proses eindig waar Vos sy plaas verloor en nie meer 'n boer is nie – hy verloor dus sy identiteit in 'n groot mate. In die tweede helfte van die roman word 'n proses voorgestel waar Vos 'n nuwe identiteit verwerf wanneer hy op 'n donkiekar deur die land swerf. Soos in die ander romans wat hier ter sprake kom, figureer daar ook 'n sterfte in *Vos*, maar op 'n ander of “afwykende” manier. Waar die dood in die ander romans, soos *Agaat*, met identiteitsverlies (deur Milla se dood) geassosieer word, is die assosiasie in *Vos* tussen die dood en *identiteitsverwerwing*, dié van Hendrik Vos, wat aan die einde van die roman sterf, na hy 'n spirituele groei-proses deurgegaan het.

Die eerste doelwit met die aantekening van hierdie merkers is om 'n aanduiding te gee hoe die Afrikaanse prosa 'n diepgaande identiteitskrisis met betrekking tot die Afrikaner registreer. Op hierdie vlak word die tekste literatuursosiologies gelees, dit wil sê as reaksies op en aanduidings van gebeure en prosesse in die maatskappy, en spesifiek in die Afrikaanse bevolking. 'n Belangriker doelwit sou wees om die tekste te lees as nie slegs 'n reaksie op nie, maar ook 'n ingryping in die situasie. Vrae wat so 'n doelwit suggereer sou die volgende insluit: Watter perspektief bied die prosa op die tydgenootlike situasie?; Watter verklaring(s) bied die prosa op die situasie?; Watter oplossings of alternatiewe kan uit die tekste afgelees word?, ensovoorts. Die uiteindelijke mikpunt met so 'n lesing of ondersoek sou wees om duideliker uit te spel wat die moontlike oriëntasies ten opsigte van die identiteitsprobleem is, asook watter tekste met die verskillende oriëntasies geassosieer kan word.

4. Diaspora en dood

Die geografiese verplasing wat hierbo aangedui is as die mees sigbare merker van 'n diepgaande heroriëntering ten opsigte van Afrikaneridentiteit, is die voor die hand liggende beginpunt vir 'n ondersoek wat antwoorde op die voorafgaande vrae wil begin vind. In die terme waarmee in hierdie artikel gewerk word, hou die ruimtelike verplasing buite Suid-Afrika in die onlangse prosa verband met die droom in *Niggie*, soos hierbo uiteengesit, deurdat die verhouding tussen aanwesigheid en afwesigheid daarin vorm kry. Hierdie geografiese verplasing het duidelike implikasies vir enige denke

oor of voorstellings van 'n Afrikaanse identiteit, eerstens in die sin dat dit die identiteit in nuwe ruimtes of werklikhede plaas wat heroriëntasie, herbesinning en aanpassing van identiteit vereis, en tweedens in die sin dat die verplasings nuwe tematiese inhoud in die prosa inbring, wat 'n uitwerking op die aard en karakter van die prosa het.

In ten minste drie van die tekste, te wete Jaco Fouché (1996) se *Die ryk van die rawe*, Eben Venter (1996) se meesterlike *Ek stamel ek sterwe* en Dan Roodt (2004) se *Moltrein* verkry die topos van geografiese verplasing na die buiteland duideliker betekenis deurdat dit geassosieer word met die dood. Die hoofkarakters in al drie hierdie romans sterf aan die einde in die buiteland. Hierdie sterftes dra 'n besonder gelade betekenis, indien die voorstellings in verband gebring word met 'n gepostuleerde denke of besinning oor identiteit. Hierdie verbandlegging tussen geografiese verplasing en die dood kan gelees word as aanduidings dat die skrywer *geen* betekenis vind wanneer hulle 'n verbintenis tussen die buiteland en Afrikaanse identiteit oorweeg as 'n opsie vir 'n oplossing vir die Afrikaanse identiteit- en synspenarie nie – al waarmee hulle soeke eindig, is 'n absolute afwesigheid, 'n sinlose vakuum.

Nog 'n gevolg van sulke voorstellings is dat die bestaande identiteit met 'n besondere sterk emosionele lading gelaai word – die koppeling van enige identiteit met die idee van die dood is aan die een kant daarop gemik om die maksimum emosionele reaksie by lesers te ontlok, wat 'n aanduiding is van die waarde wat aan die identiteit geheg word. Aan die ander kant suggereer dit 'n dringendheid betreffende sodanige identiteit.

Die voorstelling in “Pampas”, een van die novelles in Elsa Joubert se *Twee vroue* (2002), ondersteun hierdie lesing, ofskoon dit 'n variasie verteenwoordig. In “Pampas” verplaas die hoofkarakter, Elvira, haar na Patagonië na 'n haastige troue met Ben van Staden wat 'n vrou in Suid-Afrika kom soek het. Elvira maak nooit vrede met haar nuwe ruimte nie. Tydens die geboorte van haar vierde kind, 'n lang-begeerde seuntjie, lyk dit asof sy vir die eerste keer tot aanvaarding van haar lot kom en betekenis sien in die ruimte om haar. Die moontlikheid eindig egter in die dood wanneer die baba sterf. Sy keer hierna terug na Suid-Afrika en die moontlikheid dat sy 'n nuwe identiteit in die buiteland kon ontwikkel, word daarmee afgewys.

Naas die dood as manifestering van die “afwesigheidspool” soos in die ander tekste hierbo, bevat Joubert se “Pampas” in 'n kernagtige vorm 'n struktuur wat kenmerkend is van die bemoeienis met iden-

titeit in die tekste waaroor dit hier gaan. Die verlies van identiteit waarmee “Pampas” begin, as realisering van afwesigheid, soos met die ander diasporatekste, is nie absoluut nie, maar word gebalanseer met ’n beweging terug, dit wil sê vanaf afwesigheid na aanwesigheid, of vanaf identiteitsverlies na identiteitsverwerwing. Elvira herwin haar Afrikaanse identiteit in ’n mate wanneer sy na Suid-Afrika terugkeer met haar drie dogters en hulle met hulle eie lewens aangaan.

’n Soortgelyke beweging is te sien in *Ek stamel ek sterwe* wat ook in Suid-Afrika begin met die hoofkarakter, Konstant Wasserman, wat besluit om na Australië te emigreer. Konstant wil emigreer vanweë ’n onvergenoegdheid met die Suid-Afrikaanse sosiopolitieke werklikheid, en omdat hy iemand uit Australië ontmoet met wie hy ’n verhouding aanknoop, die enigmatiese Jude. In Australië word Konstant siek en gaan stelselmatig agteruit, en sterf dan uiteindelik, waarskynlik aan ’n VIGS-verwante siekte. Ofskoon hierdie voorstelling ’n groot mate van finaliteit impliseer, is daar tog ook ’n (simboliese) “beweging” terug Suid-Afrika toe in die roman te bespeur in die vorm van die poging wat Konstant aanwend om vrede te maak met sy ouers, en veral met sy pa, voordat hy sterf.

Nog so ’n beweging is te vinde in *Lente in Beijing*. Ofskoon die doodgegewe nie hier figureer nie, is dit duidelik dat die hoofkarakter se breuk met Suid-Afrika finaal is en dat hy hom in Amerika gevestig het. In hierdie opsig is *Lente in Beijing* dus ’n teks waarin daar ’n (voorlopige) mate van ’n versoening is van die buiteland en ’n Afrikaanse identiteit, terwyl dit tegelykertyd duidelik is dat die teks ook die weiering van ’n verband tussen Suid-Afrika en die Afrikaanse identiteit impliseer. Die “tussen”-posisie wat *Lente in Beijing* in hierdie opsig inneem, word deur nog ’n faset van die teks ondersteun, naamlik die vreemde familieverband waarvan die hoofkarakter deel word wanneer hy sy verhouding met Daniel, ’n Chinees, meer permanent maak. Dit gebeur onder meer deurdat hy Daniel se dogter, Lulu, as sy eie aanneem en na Amerika neem, met die instemming van haar ma, Charmaine. Hierdie “vreemde” familie met sy samevoeging van verskillende seksuele oriëntasies en bevolkingsgroepe, druk die hoofkarakter se eie “tussen-in”-posisie in ’n ander vorm uit, veral ook wanneer die hoofkarakter se vader deel word van die opset, en hy as surrogaat-oupa vir Lulu begin optree.

Die ooreenkoms met *Ek stamel ek sterwe* het egter ook te make met die hoofkarakter se verhouding met sy vader. Hierdie vader besoek die hoofkarakter in Amerika na die dood van sy vrou, die hoofkarakter se moeder (dit is in hierdie, heel teruggestemde vorm, dat die

doodgegewe tog ook in hierdie teks teenwoordig is). Ofskoon die hoofkarakter bewus raak van woede wat hy jeens sy vader koester, slaan dit gou oor in meegevoel (Venter, 1996:385), spesifiek wanneer die vader openlik oor die verlede praat. *Lente in Beijing* bied 'n interessante variasie op die doodgegewe deurdat juis *Suid-Afrika* met die dood geassosieer word, omdat die vader vrees om terug te keer Suid-Afrika toe, aangesien daar waarskynlik mense wag wat hulle op hom wil wreek vir die leed wat hy hulle aangedoen het. Hy het as lid van die veiligheidsestablishment mense gemartel. Hier verskyn die buiteland in die vorm van 'n veilige hawe waar 'n Afrikaanse identiteit vir nog 'n tydjie kan oorleef.

Tekste soos die voorafgaande maak dit duidelik hoe onder druk Afrikaanse identiteit is: met verwysing na sowel die buiteland as na Suid-Afrika word 'n Afrikaanse identiteit met die dood geassosieer. 'n Mens sou ook kon sê dat die tekste daarop dui dat "Afrikaans" in die breë geassosieer word met 'n verlies van 'n tuiste. Wanneer sekere Afrikaanse skrywers probeer om 'n plek in die wêreld vir hierdie identiteit voor te stel, word hulle met verskeie vorms van afwesigheid gekonfronteer – skynbaar onoorkomelike hindernisse en doodloopstrate, duidend op 'n identiteit wat nêrens in die wêreld tuis en veilig is nie.

Ofskoon die vorige tekste 'n duidelike beeld bied van die krisis rondom Afrikaanse identiteit, is dit veral in twee tekste dat die probleem op die mees indringende wyse hanteer word, naamlik Marlene van Niekerk se *Agaat* en John Miles se *Die buiteveld*. Dit is veral in hierdie twee tekste dat die toepaslikheid van die triekstergegewe vir denke oor Afrikaanse identiteit die duidelikste geïllustreer word.

5. *Agaat*: verlies van die self en oordrag van identiteitsreg na die "ander"

Al die elemente wat in die voorafgaande bespreking in verband gebring is met verskillende tekste, is saam teenwoordig in een teks in Marlene van Niekerk se *Agaat*, maar dan in ander, variënte vorms. Die belangrikste elemente wat hier ter sprake is, is die topos van geografiese verplasing, die doodgegewe en die identiteitsherwinningsgegewe. Al hierdie elemente speel 'n sentrale rol in die teks, ofskoon die doodgegewe die meeste aandag in die hoofstroomresepsie van die roman gekry het.

Die topos van geografiese verplasing vorm in 'n sekere opsig die spilpunt van *Agaat* deurdat dit geassosieer word met 'n implisiete vraag wat aan die begin van die roman gestel word en waarop die

res van die roman dan as antwoord gelees kan word. Die roman begin met Jakkie wat 'n vliegtuig haal vanaf Kanada na Suid-Afrika nadat hy berig van Agaat ontvang het dat sy moeder, Milla de Wet, op sterwe lê. Jakkie het Suid-Afrika in 1985 verlaat en na Kanada geëmigreer.

Die vraag wat implisiet deur die uitbeelding in die “Proloog” opgeroep word, is hoe dit gekom het dat Jakkie homself van sy moeder en sy geboorteland verwyder het – wat kon tot so 'n graad van vervreemding van die eie identiteit aanleiding gee? Dit is dus 'n uitbeelding wat die verwagting skep dat die vraag in die res van die roman beantwoord gaan word. Dit is in 'n groot mate wel die geval, behalwe dat die antwoord nie so duidelik is nie. Die verklaring vir Jakkie se verlies van sy wêreld kan in die roman waarskynlik verbind word aan die uitbeelding van sy pa se oormoed en hubris wat sy boerdery laat misluk, asook aan Milla se behandeling van haar bediende, Agaat.

Wanneer Agaat só gelees word, word Jakkie die slagoffer van sy pa en ma se wêreld, wat implisiet die hele kultuur van die twintigste-eeuse Afrikaner, en veral die Afrikanernasionalisme betrek. Dit is dan ook hoe Johann Rossouw die roman gelees het (Rossouw, 2005), en waarop Van Niekerk (2005), Burger (2005) en Visagie (2005), interessant genoeg, so heftig gereageer het. Hierdie beswaarmakers het Rossouw beskuldig van 'n reduksionistiese lesing van die roman. Die feit is egter dat hierdie vraagstelling 'n kernaspek van die teks verteenwoordig.

In die terme van hierdie artikel hou hierdie aspek duidelik verband met die tydgenootlike worsteling met en denke oor Afrikaanse identiteit, op 'n soortgelyke manier as in die ander tekste waarop reeds gefokus is. Anders as die reeds genoemde tekste, maar op 'n vergelykbare manier as in *Lente in Beijing*, word die buiteland in *Agaat* nie met die dood geassosieer nie. Dit verskyn eerder as die enigste plek waar die skrywer 'n mate van oorlewing vir 'n Afrikaanse identiteit kan konseptualiseer. Soos in *Lente in Beijing* is hierdie Afrikaanse identiteit 'n vreemde een, deurdat dit in die teks geassosieer word met die “on-Afrikaanse”, in die vorm van Jakkie wat hom besig hou met die bestudering van die musiekkultuur van uitgedelgde premoderne bevolkings. Afrikaans, so sou die implikasie verwoord kan word, het in hierdie optiek net 'n bestaansreg in die buiteland indien dit met die een of ander vorm van boetedoening geassosieer word. Die keersy van so 'n voorstelling is natuurlik 'n uitdrukking van die implikasie dat daar (vir die betrokke skrywers) nie plek of voortbestaansmoontlikheid in Suid-Afrika vir 'n Afrikaanse identiteit is nie.

Waar die beswaarmakers teen Rossouw reg had, is dat daar wél nog 'n dimensie aan die teks is wat net so belangrik is as die verplasing van Jakkie na die buiteland. Hierdie dimensie het te make met die doodgegewe wat, anders as die tekste waarna reeds verwys is, in *Agaat* binne Suid-Afrika gehou word. Eintlik kan hierdie sy van die teks gesien word as 'n uitbouing van die element wat in *Lente in Beijing* slegs 'n marginale rol speel, in die vorm van die afsterwe van die hoofkarakter se moeder.

Die grootste gedeelte van *Agaat* handel naamlik oor die verhouding tussen die sterwende Milla de Wet en haar bediende, Agaat, op die plaas Grootmoedersdrif. Die hoofstroomresepsie het grootliks op hierdie sy van die roman gefokus en dit gelees as 'n uitbeelding van 'n poging van twee mense om met mekaar te kommunikeer. Ofskoon die teks só gelees kan word, word 'n groot gedeelte van die teks afgestaan aan 'n rekonstruksie van die verhouding tussen Milla en haar man, Jak de Wet, en hulle boerdery. In hierdie opsig bly die roman 'n verklaring van hoe dit gebeur het dat Jakkie (en sy Afrikaanse identiteit) sy geografiese anker in Suid-Afrika verloor het.

Terselfdertyd hou die uitbeelding van die kommunikasie tussen Milla, die blanke plaasvrou, en Agaat, haar bruin bediende, ook verband met die identiteitsvraagstuk, en is die kritici wat die klem hierop geplaas het, nie heeltemal verkeerd nie. Milla se sterfte hou in hierdie opsig verband met die karakters wat in die ander tekste in die buiteland sterf, en dui ook op die ondergang van 'n Afrikaanse identiteit, óf van die verdwyning van 'n band tussen 'n Afrikaanse identiteit en die Suid-Afrikaanse bodem.

Soos in die ander tekste wat reeds bespreek is, kan daar egter ook in *Agaat* 'n dubbele beweging onderskei word met betrekking tot identiteit, waar sowel afwesigheid of verlies en aanwesigheid of herwinning 'n rol speel. Die geografiese verplasing van Jakkie en die sterfte van Milla dui in hierdie verband op die verlies van 'n Afrikaanse identiteit, maar dan is daar ook 'n beweging na "herstel" in die teks. Hierdie herstel kom in die vorm van die besitreg van die plaas wat Milla oorgee aan haar bediende, Agaat. Die implikasie van so 'n uitbeelding is die suggestie dat die enigste voortbestaansmoontlikheid wat die skrywer vir 'n Afrikaanse identiteit op Suid-Afrikaanse bodem voorsien, in die vorm van 'n bruin Afrikaanse identiteit is.

Só gelees, is *Agaat* 'n teks waarin die verhouding tussen 'n (blanke) Afrikaanse identiteit en die Suid-Afrikaanse bodem opgehef word, deurdat dit met geografiese verplasing (van Jakkie) en die dood

(van Milla) geassosieer word; en waar 'n verhouding tussen 'n (bruin) Afrikaanse identiteit (dié van Agaat) en die Suid-Afrikaanse bodem bevestig word. Die toekoms van Afrikaans word dus geassosieer met die bruin bevolking.

In *Agaat* verkry die herstelmoment wat in ander tekste in ander vorms voorkom, nog 'n variante vorm deurdat dit nie geassosieer word met 'n proses wat met die individuele psige of die verhouding tussen verwante persone verband hou nie, maar met 'n verskuiwing of oorplasing van identiteit van die een bevolkingsgroep na 'n ander. Deurdat die uitbeelding op interaksie tussen verteenwoordigers van twee bevolkingsgroepe fokus, bring *Agaat* dus die insig by dat identiteit 'n *kollektiewe* sy het.

Die perspektief wat *Agaat* op Afrikaanse identiteit bied, kan in 'n groot mate gesien word as veel meer genuanseerd as in die ander tekste wat reeds ter sprake gekom het. Dit is onder meer omdat dit nie in absolute terme, dit wil sê slegs in terme van die afwesigheid-aanwesigheid-paar, benader word nie, maar in terme van wat miskien 'n "proses" genoem kan word. Wat *Agaat* dus bied, is 'n meer voorwaardelike perspektief waar Afrikaanse identiteit nie slegs gesien word met verwysing na afwesigheid of aanwesigheid nie, maar met verwysing na 'n proses van ontwikkeling en transformasie.

Terwyl die perspektief op Afrikaanse identiteit in *Agaat* in sekere opsigte as relatief optimisties beskou kan word, is dit nie die geval met die uitbeelding in Eben Venter se *Horrelopoot* nie. Hierdie roman kan in baie opsigte beskou word as sowel 'n antwoord op as 'n voortsetting van *Agaat* – 'n gevolgtrekking van ten minste een leser (Visagie, 2006). *Horrelopoot* lees in baie opsigte soos 'n ontluistering van *Agaat*, byna soos 'n materialistiese kritiek op idealisme of romantiek. Soos in *Agaat* speel geografiese verplasing 'n sentrale en tegelyk 'n nog meer absolute rol in *Horrelopoot*. Die topos van geografiese verplasing word in *Horrelopoot* met die Marlouw-figuur geassosieer wat van Australië na Suid-Afrika kom, en finaal daarheen terugkeer.

Marlouw verteenwoordig egter die enigste "herstel"-moment in die roman, maar dan een wat die enigste oorlewende Afrikaans finaal na die buiteland verplaas, op nog 'n meer absolute manier as selfs in *Lente in Beijing*. Die Afrikaanse identiteit wat *Horrelopoot* met die buiteland assosieer, is 'n finale doodloopstraat, baie soos in die romans waar die buiteland met die dood geassosieer word. Hier is geen assosiasie van Afrikaans met iets "vreemds" wat dit 'n mate van oorlewing bied nie.

Soos in *Agaat* word die doodgegewe in *Horrelpoot* in Suid-Afrika geplaas, in die figuur van Koert wat aan die einde van die roman op apokaliptiese wyse sterf. Anders egter as in *Agaat*, word daar nie met hierdie sterfte in *Horrelpoot* 'n positiewe variant van identiteits-herwinning of -herstel geassosieer nie. Die beeld van Suid-Afrika wat in *Horrelpoot* geskep word, maak dit duidelik dat hier geen "normale" identiteitsherstel verwag kan word nie, slegs agteruitgang en verval. In *Horrelpoot* is daar nie 'n reddende kollektiwiteit waarop die Afrikaanse identiteit oorgeplaas kan word nie – al wat Marlouw agterlaat, is Koert se groteske lyk en onverstaanbare chaos. In hierdie opsig is Andries Visagie se lesing dat *Horrelpoot* 'n "vervolg" op *Agaat* is, dus korrek (Visagie, 2006), ofskoon die uitbeelding in *Horrelpoot* ook bloot net gesien kan word as 'n alternatiewe beeld. Die implikasie van hierdie alternatief is egter duidelik: die beeld van identiteitsverwerping wat *Agaat* bied, mag onrealisties of romanties wees.

6. *Die buiteveld*: die Afrikaanse triekster

Nog 'n alternatiewe beeld word gebied deur die voorstelling in John Miles se *Die buiteveld*. Die groot verskil tussen hierdie voorstelling en dié in *Agaat* is dat *Die buiteveld* die reddende of herstelmoment nie met 'n kollektiwiteit assosieer nie, maar met die individu, of dan ten minste met 'n kompleks-gekonsipieerde individu. Die uitbeelding in *Die buiteveld* kan ook beskou word as die mees volledige realisering van die beeld of model van die triekster, met verwysing na Afrikaanse identiteit. *Die buiteveld* is in baie opsigte 'n katalogus van die alternatiewe wat in die ander tekste beproef word – hier is ook sprake van geografiese verplasing, die dood en persoonlike verlies, 'n herwaardering van die seksuele, en so aan, maar dan ook 'n meer eksplisiete meditasie oor baie van die vrae en kwessies wat slegs per implikasie in die ander tekste aanwesig is.

Op 'n basiese vlak is *Die buiteveld* 'n kroniek (wat die leser moet rekonstrueer) waarin die verlies van die ou orde, spesifiek in die vorm van die ou self en identiteit – dié van Jurgens Jurie (JJ) de Villiers – gedetailleer word. Hy word geassosieer met die ou orde van die Afrikanernasionalisme en die apartheidsbestel deurdat hy diens doen in die weermag, maar in opstand kom teen hierdie stelsel en dros. Hierdie opstand herinner in baie opsigte aan die uitbeelding van 'n soortgelyke verwerping van die ou orde in "Visioen", die laaste verhaal in Alexander Strachan se *'n Wêreld sonder grense* (1984), waar weermagsoldate teen die Suid-Afrikaanse Weermag in

opstand kom. *Die buiteveld* kan in baie opsigte gesien word as 'n voortsetting van die verhaal wat in "Visioen" gesuggereer word.

JJ dros nie slegs uit die Suid-Afrikaanse weermag nie, maar ook uit sy eie identiteit. Dit is hier waar die topos van geografiese verplasing en die doodgegewe variante en eiesoortige vormgewings kry, met interessante resultate.

Nadat hy gedros het, vlug JJ oor die Namibiese grens en dwaal in Angola rond, tot hy uiteindelik gevange geneem word. Hy word verpleeg en deur 'n vrou, Teresa, gehelp en neem 'n nuwe identiteit aan. Hierdie identiteit, in die vorm van die karakter, Smerski, verteenwoordig 'n unieke samevoeging van die topos van geografiese verplasing en die doodgegewe, waardeur vorm gegee word aan die kenmerkende assosiasie van die buiteland en die dood in die onlangse Afrikaanse prosa, maar dan op 'n alternatiewe wyse.

Die topos van geografiese verplasing figureer heel vroeg in die roman deurdat die vertelling in Portugal begin, gefokus op Smerski, die gedaante waarin JJ verskyn na die verlies van sy oorspronklike identiteit. Ofskoon die verplasing van die Afrikaanse karakter (JJ) na die buiteland dus plaasvind onder die teken van die dood, is dit anders as in die ander tekste, want hierdie dood blyk uiteindelik 'n *geveinsde* of uitgestelde een te wees, met bepaalde interessante implikasies vir denke oor identiteit. Die dood van die JJ-karakter is dus nie 'n "werklike" dood nie, maar slegs 'n rookskerm, die soort manewer wat by uitstek met die trieksterfiguur geassosieer word.

Een van die belangrikste gevolge van die veinsing of "opvoering" van die dood van JJ is dat die uitbeelding en die benadering tot identiteit in *Die buiteveld* daardeur minder finaal, absoluut en simplisties word as in die ander tekste. Hierdeur word die moontlikheid vir 'n tydelike opskorting van JJ se identiteit geskep. Hierdie opskorting is waarskynlik verwant aan die suggestie in *Lente in Beijing* dat die hoofkarakter se pa 'n tyd in die VSA moet vertoef, totdat die situasie in Suid-Afrika verander. Dit kan (soos ook in die geval van *Lente in Beijing*) gelees word as 'n aanduiding van die gevaar wat met 'n Afrikaanse identiteit geassosieer word.

Die uitbeelding van 'n tydelike opskorting van identiteit in *Die buiteveld* plaas die roman in 'n reeks (triekster-)tekste wat terugreik na Homerus se *Odusseia*, veral soos dit bespreek word deur Adorno en Horkheimer in *Dialektik der Aufklärung*. In "Odysseus or myth and enlightenment" fokus hulle op die maniere waarop Odysseus sy

identiteit moet verberg om te oorleef en uit gevaarlike situasies te ontsnap (Adorno & Horkheimer, 1972:57-58).

Die manier waarop die opskorting van JJ se identiteit en die identiteitsverwisseling tussen JJ en Smerski in *Die buiteveld* uitgebeeld word, beteken dat ook die herstelbeweging in die teks 'n ander en unieke waarde verkry. In *Die buiteveld* hou hierdie herstelbeweging verband met Smerski se terugkeer na Suid-Afrika en die geleidelike onthulling van die geskiedenis van die JJ-figuur agter Smerski. Soos in van die ander tekste figureer 'n verhouding tussen 'n vader en 'n seun ook in *Die buiteveld*, maar hier op 'n ander manier. JJ/Smerski se vader sterf sonder dat JJ/Smerski kans kry om "vrede te maak" op die manier wat in die ander tekste soos *Ek stamel ek sterwe* en *Lente in Beijing* gebeur. Soos in die geval van *Agaat*, bly die dood-gegewe in Suid-Afrika en word dit met die vergaan van die ou orde geassosieer. Anders as in *Agaat* word die oorlewing van Afrikaanse identiteit in *Die buiteveld* egter nie geassosieer met die oorgawe daarvan in die hande van 'n ander bevolkingsgroep nie, of met "verbanning" na die buiteland nie, maar met 'n ingewikkelde (en duister) proses van identiteitsverlies en -herwinning wat in die Afrikaanse individu plaasvind. *Die buiteveld* is in hierdie opsig 'n gesofistikeerde en dissidente meditasie oor 'n hele aantal tydgenootlike kwessies en probleme, soos die verwerking van verlies en trauma, die verhouding tussen groepsgebondenheid en identiteit, die verwerking van die erfenis van die verlede en die begrippe wat met hierdie proses geassosieer word, soos skuldbelydenis, boetedoening, versoening en heling.

Die voorstelling in *Agaat* is in 'n groot mate in pas met die konvensionele manier waarop die verwerking van verlies verstaan word, naamlik as 'n proses wat met die rouproses geassosieer word, waar dit ook gaan oor die verlies van 'n geliefde objek. Gewoonlik lê uiteensettings van hierdie proses klem op die noodsaaklikheid van rou en smart alvorens herstel kan plaasvind en die verlore, geliefde objek met 'n nuwe een vervang kan word. Die voorstelling in *Die buiteveld* plaas naas hierdie bekende voorstelling nog 'n alternatief. Die teks suggereer dat die proses van 'n grootliks onkenbare aard is en veel meer behels as wat die bekende voorstelling voorgee, soos dit algemeen deur letterkundiges van die sielkunde oorgeneem word. Die oorgang van "JJ" na "Smerski" dra naamlik die implikasie dat die verwerking van verlies op 'n sekere vlak 'n algehele verlies van die voorafgaande identiteitstelsel en gepaardgaande betekenis impliseer – JJ moet heeltemal verdwyn en met iets nuuts, naamlik Smerski vervang word. In die geval van *Die buiteveld* vind

hierdie proses plaas wanneer JJ van sy eenheid dros en in Angola ronddwaal, totdat hy uiteindelik die nuwe identiteit, Smerski kry. Die belangrikste komponente van hierdie proses is die isolasie wat hy in die bos deurgaen, die geweld wat hy beleef en uitvoer en die hulp wat hy van die simpatieke vroulike joernalis, Teresa, kry.

Die mees fassinerende “sprong” of gebaar wat in *Die buiteveld* gemaak word, hou egter verband met die verlies van die JJ-identiteit. Terwyl hierdie identiteit, gewoonweg beskou, die mees fundamentele identiteit van die karakter moes wees, blyk dit nie so te wees nie. Naby die einde van die roman meen die hoofkarakter, na ’n gedeeltelike herwinning van die JJ-identiteit, dat die Smerski-identiteit eintlik nóg fundamenteler is as die JJ-identiteit. Hiermee word een van die basistekste in Afrikaans geëggo, te wete *Bart Nel*. JJ/Smerski dink naamlik: “ek het dit nog altyd in my gehad” (Miles, 2003:267). Een van die dinge wat hiermee gesuggereer word, is dat die naam van die karakter – asook die self – arbitrêr, kunsmatig en konvensioneel is. Daar is iets nóg fundamenteler as die betekenaar, iets wat dit voorafgaan, *pace* (Derrida, *et al.*). Dit is nie die *naam* wat belangrik is nie, maar die ingesteldheid, die geskiedenis en die *liggaam*.

Die herwinning van (’n nuwe) identiteit in *Die buiteveld* bied dus ’n alternatiewe of dissidente perspektief op denke oor die verhouding(s) tussen verlies, verandering en identiteit. Die konvensionele siening van identiteit, waarby baie literêre kritici klaarblyklik aansluiting vind, sentreer om die idee van herstel: eers ondergaan die individu ’n trauma wat hom/haar beskadig en heling beteken; dan is die doelwit om die oorspronklike toestand sover as moontlik te herstel, of ten minste ’n toestand van psigiese ewililibrium te bereik. Hierdie siening is onlosmaaklik verbonde aan die wydverspreide idee van slagofferskap en is deel van die diskoers (of metanarratief) oor die wêreldgeskiedenis van die afgelope 500 jaar.

Die siening wat die voorafgaande lesing van *Die buiteveld* suggereer, is veel meer aktief ingestel deurdat dit minder belang heg aan die idee van slagofferskap en die idee van kreatiwiteit in die sentrum plaas. Waarop die lesing verder dui, is dat om die begeerde identiteitsverandering te bewerkstellig, ’n radikale stropingsproses, ’n terugkeer na ’n nulpunt noodsaaklik is – soortgelyk aan die punt waaromheen die transformasies en transmogrifasies in die triekster-tradisie plaasvind.

Die buiteveld bied dus ’n veel meer genuanseerde benadering tot identiteitskwessies, wat baie van die diskursiewe slaggate van die

konvensionele benadering vermy, veral waar die verhouding tussen individuele en kollektiewe identiteit – én die verhouding tussen bevolkingsgroepe – betrokke is. Uiteindelik is dit ook 'n meer realistiese benadering, aangesien dit ruimte laat vir primordiale faktore, wat te maklik deur konvensionele benaderings genegeer word, waar identiteit te maklik gesien word as iets oneindig plooiibaars, en as iets wat opgeoffer kan word, of in diens gestel kan word van universalisties-getinte waardes en sentimente.

Een van die dinge wat in hierdie opsig uit *Die buiteveld* afgelees kan word, is 'n meditasie oor die verband of verhouding tussen groepsgebondenheid en individuele identiteit. Terwyl Smerski die toonbeeld word van iemand wat alle bande verloor wat hom aan sy groep verbind, ontbloom hierdie louterings- en stropingsproses sy basisidentiteit. 'n Implikasie van hierdie voorstelling is dat so 'n individuele proses ook in 'n kollektief geëggo sal word, of dat dit tot 'n nuwe Afrikaanse kollektief aanleiding sal gee.

Op 'n ander manier, sou 'n mens kon sê dat een van die dinge wat in *Die buiteveld* verken word, dit is wat gebeur wanneer die proses van individuering tot in sy uiterste deurgevoer word – soos die geval is met JJ/Smerski. Anders as gebruikelik, suggereer die uitbeelding in *Die buiteveld* dat so 'n individueringproses nie op die verlies van alle groepsbande uitloop nie. Die roman suggereer eerder dat daar sekere (primordiale) bande is waarvan mense nooit ontslae kan raak nie, maak nie saak hoe radikaal die stropingsproses is waaraan hulle blootgestel word nie.

Die uitbeelding in *Die buiteveld* bied ook 'n alternatiewe perspektief op 'n variant van die *Agaat*-opsie, naamlik 'n oorlewing van Afrikaanse identiteit in diens van, of in die hande van 'n ander identiteitsinstansie. So 'n uitbeelding hou in *Die buiteveld* verband met die karakter van Kobus de Wet en sy modieuse politiekorrekte sienings en uitsprake, veral wat die belydenis van skuld en boetedoening betref. *Die buiteveld* lewer in hierdie verband radikale kritiek op sekere sienings oor die gepaste manier om die erfenis van die verlede te verwerk, soos dat Afrikaners na hulle skuldbelydenis hulle verlies in 'n soort swewende smart in die bewussyn moet hou.

Smerski maak dit baie duidelik dat 'n verwerking van die geweld en onreg van die verlede wat op belydenis gebaseer word, die prysgawe van vryheid vir die individu beteken. Hy sien die werking daarvan as verlamrend (Miles, 2003:230) en as 'n lokval, 'n "booby trap" (Miles, 2003:266). Die politiekorrekte "oppervlakte-uitsprake" van Kobus de Wet het binne die raamwerk van *Die buiteveld* dus

eintlik niks met “Afrikaans”, “Afrikaansheid” of “Afrikanerskap” te make nie, al word hierdie uitsprake in Afrikaans gemaak. Die teen-deel is eerder waar: baie mense wat hulle as Afrikaans voordoën, byvoorbeeld deur die gebruik van die taal, is glad nie Afrikaans nie. Hulle uitsprake spreek eerder van ’n totale verlies van ’n outentieke identiteit, van ’n (syns-)afgrond onder hulle voete – of van ’n konseptuele aporia.

Die alternatief wat in *Die buiteveld* aangebied word, is ’n soort radikale vorm van individuwees waar ’n vitale beleving van die wêreld voorop staan. Dit, eerder as ’n skuld- en smartgekleurde ingesteldheid. Dit is ’n alternatief wat by uitstek die kreatiewe krag inspan wat met die triekster geassosieer word en wat as illustrasie van die kreatiewe werking van die triekster beskou kan word.

7. Slot

Een van die voordele van die gebruik van die trieksterfiguur as model vir denke oor identiteit, is dat dit wegdoen met die idee dat daar ’n bevoorregte of objektiewe posisie is vanwaar oordele gevel kan word oor die manier waarop identiteit in letterkundige tekste benader of uitgebeeld word. Die glans op die verehoedjie in die droom in *Niggie* wat die ou boer so fassineer, is tegelykertyd van toepassing op die uitbeelding in enkele tekste soos *Die buiteveld* en *Agaat* sowel as op die “veld” as ’n geheel. Soos vroeër gesuggereer, word so ’n benadering tot die identiteitsopsies vir Afrikaners wat in letterkundige tekste aangebied en verken word, en wat hier met die kreatiewe glans van die triekster geassosieer word, op ’n teoretiese vlak uitgedruk in ’n sentrale idee van strukturalisme, naamlik dat betekenis altyd in ’n stelsel van verskille geproduseer word, sonder dat een term bo ’n ander bevoorreg kan word.

Die produksie van so ’n stelsel betekenisopsies in die strukturalisme word beskou as ’n reaksie op ’n werklike of reële probleem – sonder dat hierdie probleem ooit werklik term vir term in die betekenis- of kennisstelsel gereflekteer word. In strukturalistiese terme verwoord, sou dit beteken dat die mens se benadering tot en begrip van die werklikheid altyd tot ’n groot mate mities bly, dit wil sê gevorm word deur die konseptuele strukture wat die brein kan voortbring, maar wat die werklikheid nooit werklik volledig of adekwaat (kan) weerspieël nie. Die meeste wat waarskynlik oor die generering van so ’n stelsel gesê kan word, is dat dit op die kreatiewe vermoëns van die menslike brein dui. Indien dit so beskou word, is die mees gepaste oriëntasie waarskynlik om die generering van die betekenisstelsel so min as moontlik te verhinder. Hoe meer opsies geproduseer word

(hoe dissident en polities inkorrekt ook al), hoe groter is die kans dat ons insig in ons situasie vergroot, en hoe groter is die kans dat ons die uitdagings van die reële wêreld op gepaste maniere tegemoet gaan.

In hierdie artikel is 'n poging aangewend om sommige van die opsies vir Afrikaanse identiteit wat in die onlangse prosa gegenereer is, te identifiseer, maar veral om die aandag te vestig op die intensiteit van die proses wat aan die gang is.

Geraadpleegde bronne

- ADORNO, T. & HORKHEIMER, M. 1972. *Dialectic of enlightenment*. London: Verso.
- BURGER, W. 2005. Karnaval van die diere: die skrywende waterkewer eerder as die jollie bobbejaan. *LitNet*. http://www.litnet.co.za/seminaar/agaat_burger.asp Datum van gebruik: 23 Feb. 2005.
- COULIANO, I.P. 1992. *The tree of gnosis: gnostic mythology from early Christianity to modern nihilism*. San Francisco: Harper.
- DE VILLIERS, H. 2003. 'n *Stringetjie blou krale* (E.K.M. Dido): kulturele identiteit en hibriditeit in 'n postapartheid konteks. *Stilet*, 15(1):167-179.
- DE WAAL, M. 2003. *trips*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- FOUCHÉ, J. 1996. *Die ryk van die rawe*. Kaapstad: Queillerie.
- JOHN, P. 2002. Die abjekte einde van *Verkenning* van Karel Schoeman en die Afrikaanse rewolusie. *Stilet*, 14(2):165-185.
- JOHN, P. 2006. Die terapeutiese imperatief, stories en letterkunde: 'n repliek aan H.P. van Coller. *Tydskrif vir letterkunde*, 43(1):154-166.
- JOUBERT, E. 2002. *Twee vroue*. Kaapstad: Tafelberg.
- LOOTS, F. 2003. *Lente in Beijing*. Kaapstad: Tafelberg.
- LOUW, A.M. 1999. *Vos*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- MILES, J. 2003. *Die buiteveld*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- REDDY, V. 2005. Wit mans toegerus met wapens: die grens-tematiek in drie verwante dramatekste. *Stilet*, 17(3):104-130.
- ROODT, D. 2004. *Moltrein*. Pretoria: Praag.
- ROOS, H. 1998. Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu. (In Van Coller, H.P., red. *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 1. Pretoria: Van Schaik. p. 21-117.)
- ROSSOUW, J. 2005. "O moenie huil nie, o moenie treur nie, die jollie bobbejaan kom weer": oor Marlene van Niekerk se *Agaat*. *Die vrye Afrikaan*: 20 Jan. <http://www.vryeafrikaan.co.za/lees.php?id=105> Datum van gebruik: 23 Feb. 2005.
- SCHMIDT, S. 1995. *Als die Tiere noch Menschen waren: Urzeit- und Trickstergeschichten der Damara und Nama in Namibia*. Köln: Rüdiger Köppe Verlag.
- SCHOEMAN, K. 1996. *Verkenning*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- STRACHAN, A. 1984. *'n Wêreld sonder grense*. Kaapstad: Tafelberg.
- VAN COLLER, H.P. 2005. *Anderkant die stilte* (André P. Brink) en die verwerking van trauma. *Tydskrif vir letterkunde*, 42(1):117-133.
- VAN COLLER, H.P. & STRAUSS, D.F.M. 2006. Die dissonansie van die dissidente diskoers. *Tydskrif vir letterkunde*, 43(2):79-90.

- VAN NIEKERK, A. 2005. Oor die wegbly van die jollie bobbejaan: wie is dit wat regtig treur? *LitNet*. http://www.litnet.co.za/seminaar/agaat_avniekerk.asp
Datum van gebruik: 23 Feb. 2005.
- VAN NIEKERK, M. 2004. *Agaat*. Kaapstad: Tafelberg.
- VAN ZYL, D. 2006. Die gemarginaliseerde in die sentrum en andersom: die konstruksie van identiteit in die romans van E.K.M. Dido. *Stilet*, 18(2):22-34.
- VENTER, E. 1996. *Ek stamel ek sterwe*. Kaapstad: Queilleries.
- VENTER, E. 2006. *Horrelpoot*. Kaapstad: Tafelberg.
- VISAGIE, A. 2004. Manlike subjektiwiteit in die Afrikaanse prosa vanaf 1980 tot 2000. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch. (D.Litt.-proefskrif.)
- VISAGIE, A. 2005. *Agaat* as kultuurdokumentasie vir die toekoms: 'n reaksie op Rossouw J. se Politieke lesing van Marlene van Niekerk se *Agaat* in die *Vrye Afrikaan*. *LitNet*. http://www.litnet.co.za/seminaar/agaat_visagie.asp
Datum van gebruik: 16 Feb. 2005.
- VISAGIE, A. 2006. Venter se stem sterk in nuwe betrokke literatuur. *Rapport*: 8 Des.
- WASSERMAN, H. 2000. Postkoloniale kulturele identiteit in Afrikaanse kortverhale na 1994. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch. (D.Litt.-proefskrif.)
- WINTERBACH, I. 2002. *Niggie*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Kernbegrippe:

Afrikaanse prosa, 1996-2006
identiteit
strukturealisme
triekster

Key concepts:

Afrikaans prose, 1996-2006
identity
structuralism
trickster

